

Baxodir HAMROKULOV,
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti professori
Marjona XIKMATOVA,
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti magistranti

O'zMU dotsenti, yu.f.d B.Turayev taqrizi asosida

IQTISODIY SUD JARAYONDA ISBOTLASH: MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA ELEKTRON DALILLAR

Аннотация

Ushbu maqolada iqtisodiy nizolar jarayonida dalillarning ahamiyati va ularni to'plash, baholash bilan bog'liq muammolar tahlil qilinadi. Dalillarning sifat va miqdori sud jarayonlarining natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy nizolar, elektron dalillar, sud jarayoni, qonunchilik, huquqiy tizim, elektron hujjatlar, blokcheyn, xalqaro tajriba, O'zbekiston iqtisodiyoti, sud islohotlari, odil sudlov, elektron imzo, raqamli platforma.

ДОКАЗАТЕЛЬСТВА В ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ: ПРОБЛЕМЫ, РЕШЕНИЯ И ЭЛЕКТРОННЫЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА

Аннотация

В данной статье анализируется важность доказательств в процессе экономических споров, а также проблемы, связанные с их сбором и оценкой. Подчеркивается, что качество и количество доказательств непосредственно влияют на результаты судебных разбирательств.

Ключевые слова: Экономические споры, электронные доказательства, судебный процесс, законодательство, правовая система, электронные документы, блокчейн, международный опыт, экономика Узбекистана, судебные реформы, справедливое правосудие, электронная подпись, цифровая платформа.

EVIDENCE IN ECONOMIC LITIGATION: PROBLEMS, SOLUTIONS AND ELECTRONIC EVIDENCE

Annotation

This article analyzes the importance of evidence in the process of economic disputes and the problems related to their collection and evaluation. It emphasizes that the quality and quantity of evidence directly influence the outcomes of court proceedings.

Key words: Economic disputes, electronic evidence, court proceedings, legislation, legal system, electronic documents, blockchain, international experience, Uzbekistan's economy, judicial reforms, fair justice, electronic signature, digital platform.

Kirish. Iqtisodiy nizolar jarayonida dalillar nizolarni adolatli hal qilishda muhim rol o'ynaydi. Dalillar sud qarorlarini qabul qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi va tomonlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qiladi. Iqtisodiy sud jarayonida dalillarning ahamiyatini ortiqcha baholash qiyin, chunki ularning sifati va miqdori ishning natijasiga bevosita ta'sir qiladi. O'zbekiston Respublikasining jadal rivojlanayotgan iqtisodiyoti sharoitida dalillar sohasidagi qonun hujjatlarining hozirgi holatiga va hal qilinishi kerak bo'lgan mavjud muammolarga e'tibor qaratish lozim.

O'zbekiston Respublikasining huquqiy tizimi qonun ustuvorligi va fuqarolarning huquqlarini himoya qilish tamoyillariga asoslanadi. Iqtisodiy sud jarayoni – bu tadbirkorlik faoliyati, qarz majburiyatlari, shartnoma shartlarining buzilishi va xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasidagi boshqa nizolar bilan bog'liq ishlarning bir toifasi bo'lib, u huquqiy normalar va iqtisodiy masalalarni chuqur tahlil qilishni talab etadi. Bunday sud jarayonlari asosan shartnomaviy majburiyatlarni bajarilmasligi, mulk huquqlarini himoya qilish, yetkazilgan zararlarni undirish va taraflar o'rtasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan boshqa nizo va kelishmovchiliklarni hal qilish masalalarini o'z ichiga oladi. Tadbirkorlikning globallasuvi va raqamlashtirilishi sharoitida iqtisodiy nizolar tobora murakkablashib bormoqda, bu esa dalillarni, jumladan elektron hujjatlarni to'g'ri yig'ish, tahlil qilish va taqdim etishning ahamiyatini oshiradi. Ular adolatli sud jarayonini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Dalillarni to'plash va ularni yetarli darajada baholash ishni muvaffaqiyatli yakunlash uchun juda muhimdir.

Qonunchilik mavjudligiga qaramay, dalillar sohasida muhim muammolar mavjud. Birinchidan, dalillarni to'plash va baholash bo'yicha malakali mutaxassislarining yetishmasligi tez-tez uchraydi, bu esa sud xulosalarining yetarli darajada asoslanmasligiga olib keladi. Ushbu vaziyat bir nechta omillar bilan izohlanadi: ko'plab yuristlar va advokatlar zamonaviy

texnologiyalar va dalillarni to'plash usullari bo'yicha yetarli tayyorgarlik va tajribaga ega emas, bu esa ularning sudda samarali himoya qilish imkoniyatlarini cheklaydi. Iqtisodiy nizolar ko'pincha raqamli ma'lumotlar va elektron dalillarni qo'llash bilan bog'liq bo'lgani uchun, bunday materiallarni to'g'ri talqin qilish va baholash uchun maxsus tayyorgarlik zarur. Shuningdek, dalillarni to'plash va saqlash bo'yicha standartlarning yo'qligi ham muammoni kuchaytiradi. Aniq tartiblar bo'lmasa, muhim ma'lumotlarni yo'qotish, maxfiy ma'lumotlarni buzish yoki ularga ruxsatsiz kirish xavfi paydo bo'ladi, bu taqdim etilgan dalillarning ishonchligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Sud organlari dalillar to'g'ri qoidalar asosida to'plangan va saqlanganligini tasdiqlamasa, ularni qabul qilishni rad etishlari mumkin. Bu sud jarayonlarining samaradorligini pasaytirishi va nizolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan vaqtni oshirishi mumkin.

Malakali mutaxassislarining yetishmasligi, dalillarni to'plash va saqlash bo'yicha aniq standartlar yo'qligi, shuningdek, dalillarni sifatli to'plash va baholash muhimligi haqida ishtirokchilarni xabardor qilish darajasining pastligi iqtisodiy nizolarni sudda samarali hal qilish uchun jiddiy to'siqlarni keltirib chiqaradi. Ushbu muammolarni hal qilish uchun mutaxassislarini tayyorlash dasturlarini ishlab chiqish, dalillar bilan ishlash bo'yicha standartlarni belgilash, shuningdek, sud jarayonining ishtirokchilarini dalillarni sifatli to'plash va baholashning ahamiyati to'g'risida xabardorlik darajasini oshirish zarur.

Yana bir muhim jihat, sud jarayonlarida dalil sifatida ishonchli va shaffof materiallarni taqdim etish, sud qarorlarining adolatli va asosli bo'lishini ta'minlaydi. Shubhalar qanchalik ko'p bo'lsa, sud jarayoni shuncha uzoq va murakkab bo'ladi va xolisona qaror qabul qilish qiyinlashadi, bu esa kelajakda boshqa nizolarni hal qilishga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ikkinchidan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev Sh.M. ta'kidlaganidek: "Raqamli iqtisodiyotsiz mamlakat iqtisodiyotining kelajagi yo'q". So'nggi yillarda

vatanimizdan rivojlangan ko'plab sohalar qatori iqtisodiyotini raqamlashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ammo, iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida elektron dalillarni huquqiy tartibga solishning yetarli emasligi qo'shimcha qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Aniq qoida va qoidalarsiz sudda elektron ma'lumotlardan foydalanish turli muammolarni keltirib chiqaradi, chunki ularning haqiqiyliги va ishonchiligi bahsli masalaga aylanishi mumkin. Elektron yoki raqamli dalillarning qonunchilikdagi ta'rifiga oid yuridik olimlar va amaliyotchilar o'rtasida turli qarashlar mavjud. Masalan, bir guruh olimlar "elektron dalillar" tushunchasini ma'qul deb hisoblaydilar. Xususan, ustozimiz O.SH. Pirmatov elektron dalillarni axborot texnologiyalari va tizimlaridan foydalangan holda yaratilgan, qayta ishlangan, saqlangan va boshqa ma'lumotlar sifatida ta'riflaydi. Shu bilan birga, olim raqamli dalil tushunchasiga ham e'tibor qaratadi. Uning fikriga ko'ra, raqamli dalillar — bu ikkilik raqamlar tizimiga asoslangan dalillar bo'lib, ular iqtisodiy protsessual huquqda taraflarning da'volari va e'tirozlarini asoslovchi holatlarni aniqlashda sud uchun asos bo'luvchi faktlarni o'z ichiga oladi[1].

Elektron dalillar — bu elektron shaklda taqdim etilgan ma'lumotlar, shu jumladan elektron pochta xabarlari, fayllar, yozuvlar va boshqa ma'lumotlar. Ulardan iqtisodiy sud jarayonda foydalanish bir qator afzalliklarga ega, masalan, ma'lumotlarni tezda uzatish va saqlash, shaffoflik darajasini oshirish. Elektron dalillar ma'lumot to'plashni sezilarli darajada osonlashtirishi va jarayonlarni tezlashtirishi mumkin. A.N. Balashov, I.N. Balashova va boshqa tadqiqotchilarga ko'ra, elektron dalillar har qanday elektron shaklda saqlangan va sud jarayonlarida dalil sifatida foydalanilishi mumkin bo'lgan ma'lumotlardir. Ular hujjatlar, elektron pochta xabarlari yoki internet provayderlari tomonidan saqlanadigan boshqa elektron ma'lumotlar shaklida bo'lishi mumkin. Ushbu olimlar elektron dalillarni moddiy (fizik) dalillar turiga kiritganlar.

Biroq, bir qator muammolar mavjud, shu jumladan bunday dalillarning qonuniyligi va ishonchiligi masalalari, bu qo'shimcha tahlilni talab qiladi. Ma'lumotlar xavfsizligi bilan bog'liq muammolar va ma'lumotlarning tarqalishi xavfi elektron dalillardan foydalanishni ancha qiyinlashtirishi mumkin. Bundan tashqari, sudlar va advokatlar tomonidan elektron ma'lumotlarga ishonmaslik ularning samaradorligini pasaytirishi mumkin.

Boshqa mamlakatlarda elektron dalillarni qo'llashning muvaffaqiyatli misollari shuni ko'rsatadiki, agar ular to'g'ri tartibga solingan bo'lsa, ular sud ishlarida muhim vosita bo'lishi mumkin. Germaniyada elektron dalillardan foydalanish sud jarayonlarining samaradorligini qanday oshirish va Odil sudlovga kirishni yaxshilash mumkinligini ko'rsatadi[2].

Masalan, AQSH va Evropa Ittifoqi mamlakatlarida elektron ma'lumotlar bilan ishlash uchun aniq protseduralar va standartlar mavjud. Ushbu mamlakatlar dalillarni saqlash va qayta ishlash uchun innovatsion texnologiyalarni qo'llaydilar, bu esa sud jarayonlarini sezilarli darajada tezlashtirish va soddalashtirishga imkon beradi. AQShda Milliy Standartlar va Texnologiyalar Instituti (NIST) turli yo'riqnomalar ishlab chiqib, elektron dalillarni to'plash va tahlil qilishda eng yaxshi amaliyotlarni tavsiya qiladi. Bundan tashqari, Adliya Milliy Instituti (NIJ) ham sudlar va tergovchilar uchun qo'llanmalarni taqdim etadi. Ularning yo'riqnomalari sud-tibbiy ekspertizadan foydalanish, dalillarni uzluksiz kuzatish (chain of custody) va dalillarni xavfsiz saqlashni ta'minlaydi[3].

Yevropa Ittifoqida elektron dalillar bilan ishlashda Yevropa Prodyuksiya va Saqlash Buyruqlari to'g'risidagi yangi qoidalar muhim ahamiyatga ega. Bu qoidalar davlatlar o'rtasida sud-huquqiy hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, dalillarni saqlash va yetkazish jarayonlarida aniq protseduralarni talab qiladi. Masalan, dalil to'plashda mutanosiblik va qonuniylik prinsiplariga rioya etilishi, shuningdek, davlatlar o'rtasida hamkorlikning oshkorligi va shaffofligi ta'minlanishi kerak. Yevropa Kiberjinoiyat Ta'lim va Mashg'ulot Guruhi (ECTEG) ham kiberjinoiyatlar va elektron dalillar bo'yicha standart operatsion protseduralarni ishlab chiqadi, bu esa huquq-tartibot organlari uchun samarali yo'riqnoma sifatida xizmat qiladi[4].

Bu standartlar nafaqat dalillarni qanday to'plash va tahlil qilishni belgilaydi, balki sud jarayonlarida ularni qanday taqdim

etishni ham ko'rsatib beradi. Har ikkala tizimda ham elektron dalillar bilan ishlashda qoidabuzarliklarga yo'l qo'ymaslik uchun maxsus huquqiy himoya va shikoyat mexanizmlari mavjud bo'lib, bu inson huquqlarini himoya qilishga qaratilgan

O'zbekiston xalqaro tajribani o'z shartlariga moslashtirish orqali ushbu misollardan saboq olishi mumkin. Masalan, dalillarni to'plash va saqlash uchun yagona elektron platformani yaratish mamlakat sud tizimini modernizatsiya qilish yo'lidagi muhim qadam bo'lishi mumkin.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, yuqori darajada rivojlangan huquqiy tizimlarga ega mamlakatlar dalillarni boshqarishning yanada samarali mexanizmlariga ega, bu esa ushbu sohada va O'zbekistonda islohotlar zarurligini ko'rsatadi. Umuman olganda, iqtisodiy sud jarayonida elektron dalillar tomonlar o'rtasidagi nizolarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi.

V. B. Vexov elektron dalillarni "...elektron shaklda taqdim etilgan har qanday ma'lumot, xabar (ma'lumot), buning asosida sud, prokuror, tergovchi, nazoratchi belgilangan jarayon qonunchiligiga muvofiq ravishda ish bo'yicha dalillarga muvofiq sharoitlar mavjudligini yoki yo'qligini aniqlaydi, shuningdek, ishni to'g'ri ko'rib chiqish va hal qilish uchun muhim bo'lgan boshqa sharoitlar" deb ta'riflaydi[5]. P. S. Pastuxov elektron dalilni "elektron shakldagi ma'lumot, dalil beruvchi subyekt tomonidan qonun bilan to'g'ridan-to'g'ri taqiqlanmagan usulda olingan va sudga qonunda belgilangan tartibda taqdim etilgan, jinoiy ishni mohiyatiga muvofiq to'g'ri hal qilish imkoniyatiga ega" deb hisoblaydi[6]. R. I. Okonenko fikricha, elektron dalil "muayyan jinoiy ishga tegishli muhim holatlar to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan elektron ma'lumot manbai bo'lib, quyidagi huquqiy ahamiyatga ega xususiyatlarga ega": a) katta hajm; b) ma'lumotlarni bir elektron manbadan boshqasiga oson o'tkazish va nusxalash imkoniyati; c) elektron manbaning tarkibiga va axborot-kommunikatsiya tizimlariga (masalan, Internet tarmog'iga) masofadan kirish imkoniyati; d) tarkibining nisbiyligi va aniq emasligi[7].

Zarur shart - bu elektron ma'lumotlar bilan ishlaydigan mutaxassislarni tayyorlash, bu ularni qo'llash samaradorligini oshiradi. Advokatlar va sudyalr uchun malaka oshirish markazlarini tashkil etish yangi texnologiyalarni joriy etish yo'lidagi muhim qadam bo'lishi mumkin. Amalga oshirilishi mumkin bo'lgan amaliy qadamlarga misollar elektron hujjat aylanishi amaliyotini joriy etishni o'z ichiga oladi, bu hujjatlarni qayta ishlash vaqtini sezilarli darajada qisqartiradi va ma'lumotlar xavfsizligi darajasini oshiradi.

Dalillar O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy sud jarayonida muhim rol o'ynaydi. Ularni yig'ish va baholash bilan dalillar bilan ishlashga tayyor bo'lishi zarur. Elektron dalillarni bog'liq muammolar yechimga tizimli yondashuvni talab qiladi, jumladan, mutaxassislarni tayyorlash va yangi standartlarni ishlab chiqish. Elektron dalillarni joriy etish jarayonni sezilarli darajada yaxshilashi mumkin, ammo bu aniq huquqiy tartibga solishni va sudyalr va advokatlarni yetarli darajada tayyorlashni talab qiladi. Qonunchilikni takomillashtirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish mamlakatda Odil sudlov uchun yangi zamin yaratadi, bu esa fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga imkon beradi.

O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishi va biznes jarayonlarining globallasuvi sharoitida sud tizimi elektron dalillar bilan ishlashga tayyor bo'lishi zarur. Elektron dalillarni qo'llash faqatgina jarayonni tezlashtirish bilan cheklanmay, balki odil sudlovga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi. Shu bois, elektron hujjat aylanishi va elektron imzolarni qo'llashga qaratilgan zamonaviy platformalar joriy etilishi ustuvor yo'nalish bo'lishi lozim. Mazkur platformalar nafaqat fuqarolar va tadbirkorlar, balki davlat idoralari o'rtasida ham ma'lumotlar almashinuvini yanada samarali qiladi. Bundan tashqari, xalqaro tajribani tahlil qilish orqali O'zbekistonning sud tizimiga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish mumkin. Masalan, Germaniya yoki Singapur tajribasida bo'lgani kabi, ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlovchi blokcheyn texnologiyalari yoki shifrlash usullarini qo'llash orqali hujjatlarning buzilmasligini kafolatlash mumkin. Shu tarzda iqtisodiy sud jarayonlarida dalillarni ishonchli qayta ishlash mexanizmlari yaratiladi.

Olim J. V. Xatsuk elektron dalillarning muhim xususiyatlarga ega ekanligini va bu xususiyatlarning moddiy va

jarayon qonunchiligida aks ettirilishi zarurligini ta'kidlaydi, chunki elektron hujjatning shakliga qo'yiladigan maxsus talablar mavjud[8]. Biroq, O'zbekiston qonunchiligida har qanday faktik ma'lumotlarni elektron shaklda taqdim etish bo'yicha shakl va formatga oid talablar, shuningdek, elektron hujjatlarni taqdim etish tartibi va ularni sud ishiga kiritish jarayoni haqida ma'lumot yo'q.

Men boshqa pozitsiyani qo'llab-quvvatlayman va elektron ma'lumotlarni mutlaqo yangi, mustaqil dalil turi sifatida qabul qilish zarur deb hisoblayman. N. A. Zigura esa elektron raqamli shaklda mavjud bo'lgan faktlar to'g'risidagi ma'lumotlarni ham mustaqil dalil turi sifatida ko'rishni taklif qiladi[9]. N. A. Zigura va A. V. Kudryavtsevning hamkorlikdagi ishlarida kompyuter ma'lumotlari alohida dalil turi sifatida tushunilishi kerakligi, chunki ularning o'ziga xos xususiyatlari bor, bu esa uni bir tomondan moddiy dalildan, ikkinchi tomondan esa boshqa hujjatdan farq qiladi, deb ta'kidlangan[10].

Umuman olganda, elektron dalillar iqtisodiy nizolarni hal qilishda kelajakka yo'naltirilgan muhim vositadir. Kompaniyalar, advokatlar va davlat organlari o'rtasida samarali hamkorlik o'rnatilishi natijasida sud tizimi faqatgina odil va shaffof bo'lib qolmasdan, balki zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali raqobatbardosh tizimga aylanadi. O'z vaqtida amalga oshirilgan islohotlar va yangi standartlar fuqarolar va tadbirkorlik subyektlarining huquqlarini himoya qilishda muhim qadam bo'ladi va mamlakatda sud jarayonlarining sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Elektron va raqamli dalillar zamonaviy sud jarayonlarida, ayniqsa iqtisodiy ishlarda, muhim o'rin tutadi. Shu o'rinda, 21.11.2024 yildagi O'RQ-1003-son "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga raqamli dalillar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuniga ko'ra, Iqtisodiy protsessual kodeksiga elektron va raqamli dalillar tushunchalari kiritildi. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy protsessual kodeksiga (keyingi o'rinlarda – IPK) mazkur turdagi dalillarning kiritilishi qonunchilik tizimining zamon bilan hamnafas bo'lishga intilayotganligini ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasi qonuni bilan IPKga 761 va 762-moddalar kiritilib, ular elektron ma'lumotlar va raqamli dalillardan foydalanish masalalarini tartibga solishi ko'zda tutilgan. Elektron ma'lumotlar, elektron qurilmalar va axborot

tizimlari orqali yaratiladigan, qayta ishlanadigan va saqlanadigan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Raqamli dalillar esa, elektron formatdagi fayllar, audio va video yozuvlar, internetda saqlanadigan ma'lumotlar hamda boshqa elektron ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Bu o'zgarishlar iqtisodiy sudlarda ishlatiladigan dalillar bazasini kengaytirish va yangi turdagi dalillar bilan ishlash uchun huquqiy chegaralarni yaratishga qaratilgan. Qonunchilikka elektron va raqamli dalillar tushunchasini kiritish muhim qadam hisoblanadi, lekin uning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

Elektron dalillar uchun yagona standartni yaratish, sud jarayonlarida raqamli materiallarni ishlatishda huquqiy aniqlikni va samaradorlikni oshirish uchun zarur qadamdir. Talablarni birlashtirish barcha turdagi elektron ma'lumotlarga umumiy mezonlarni o'rnatishga imkon beradi, bu esa ularning sudda qabul qilinishi va identifikatsiyasini osonlashtiradi. Standartni joriy etish saqlash usullari, himoya va haqiqiylikni tasdiqlash usullari, shuningdek, dalillarni taqdim etish va tekshirish jarayonlarini qamrab olish kerak. Standartda elektron dalillar bilan bog'liq barcha operatsiyalarni hujjatlashtirish talablari ham bo'lishi kerak, bu esa sud jarayonida ularning ishlatilishini shaffof qiladi.

Sudlar elektron dalillar ishtirok etgan ishlarni samarali ko'rib chiqishlari uchun sudya va yuristlarni raqamli texnologiyalar bo'yicha o'qitish zarur. Bunday sohalarida, masalan, blokcheyn, shifrlash, raqamli imzo va boshqa zamonaviy texnologiyalar bo'yicha bilimlar yuristlar va sudyalarga ma'lumotlarni to'g'ri talqin qilish va baholashda yordam beradi. Elektron dalillar bilan ishlashning asoslarini o'rganish, ularning haqiqiylikni tekshirish va sudga taqdim etish qoidalariga rioya qilish juda muhimdir. Bu, sud jarayonining ishtirokchilarining malakasini oshiradi va dalillarni baholashda xatolarni kamaytiradi.

Elektron dalillarni saqlash muddatlari va usullarini belgilovchi normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qilish zarur, bu esa ularning yo'qolishi yoki o'zgarishining oldini olishga yordam beradi.

Qonunchilikka elektron va raqamli dalillarning kiritilishi sud tizimining samaradorligi va dolzarbligini oshirish uchun zarur bo'lgan qadamdir. Lekin ushbu o'zgarishlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun o'quv, texnik jihozlash va normativ takomillashtirishni o'z ichiga olgan kompleks yondashuv talab qilinadi.

ADABIYOTLAR

1. Pirmatov O.Sh. Procedural aspects of electronic evidence in economic and civil proceedings // Doctor of Philosophy (PhD) dissertation in legal sciences – T.; TDYuU, 2020. – 38-b.
2. «Electronic evidence in criminal matters» EPRS Author: Piotr Bąkowski Members' Research Service PE 690.522 – September 2023
3. "NIST Publishes Review of Digital Forensic Methods" May 10, 2022 - <https://www.nist.gov/news-events/news/2022/05/nist-publishes-review-digital-forensic-methods>
4. Standard Operating Procedures for the collection, analysis and presentation of electronic evidence. Version 12 September 2019 - <https://rm.coe.int/3692-sop-electronic-evidence/168097d7cb>
5. Зехов В. Б. Электронные доказательства : проблемы теории и практики // Правопорядок : История, теория, практика. 2016. № 4. С. 47.
6. Пастухов П. С., Терехин В. В. К вопросу о понятии и сущности электронных доказательств в уголовном процессе // Вестник КРАГСиУ. Серия : Государство и право. 2014. № 18. С. 71.
7. Оконенко Р. И. Электронные доказательства как новое направление совершенствования российского уголовно-процессуального права // Актуальные проблемы российского права. 2015. № 3 (52). С. 120
8. Хацук Ж. В. Электронные доказательства в судебном процессе // Вестник Гродненского университета им. Ив. Купалы. 2014. № 4 (78). С. 39
9. Зигура Н. А. Компьютерная информация как вид доказательств в уголовном процессе России : дис. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 2010. С. 210.
10. Зигура Н. А., Кудрявцева А. В. Компьютерная информация как вид доказательства в уголовном процессе России : монография. М., 2011. С. 30.